

Moutoullas Natural Trail
“Ta Loutra tis Rigainas (The Queen’s Baths)
and Chlio”

ΦΟΡΕΙΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ

Κοινοτικό Συμβούλιο Μουτουλλά
2866 Μουτουλλάς, Λευκωσία
Τηλ. 22952677 - Φαξ: 22952290
Email: k.s.moutoulla@cytanet.com.cy

Τμήμα Δασών
1414 Λευκωσία – Κύπρος
Τηλ. 22805511, Φαξ: 22805542
Email: director@fd.moa.gov.cy

Κυπριακός Οργανισμός Αγροτικών Πληρωμών
Στο πλαίσιο του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013, Μέτρο 2.6 – Καθεστώς 2.6.1 που συγχρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό και Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης και την Κυπριακή Δημοκρατία. «Μη Παραγωγικές Επενδύσεις»

Υπεύθυνοι σύνταξης και προώθησης της πρότασης:
Κοινοτικό Συμβούλιο Μουτουλλά.

Κείμενα και επιμέλεια έκδοσης:
Φειδίας Κουντούρης

Μετάφραση
Χρυσόστομος Περικλέους

Σχεδιασμός:
Στέλιος Σμυρίλλης

Φωτογραφίες:
Γιαννάκης Μυλωνάς

Δακτυλογράφηση κειμένων:
Ανθή Ευαγόρου

Χάρτες:
Τμήμα Κτηματολογίου και Χωρομετρίας,
Κύπρος 2015

Εκδότης:
Κοινοτικό Συμβούλιο Μουτουλλά

Εκτύπωση:
Τυπογραφεία Κώνος Λτδ.

IMPLEMENTATION CONTRIBUTORS

Moutoullas Communal Council
2866 Moutoullas, Nicosia
Tel. 22952677 - Fax: 22952290
Email: k.s.moutoulla@cytanet.com.cy

Forestry Department
1414 Nicosia - Cyprus
Tel. 22805511, Fax: 22805542
Email: director@fd.moa.gov.cy

Cyprus Agricultural Payments Organisation
Within the framework of the Agricultural Development Programme 2007-2013 Measure 2.6 Scheme 2.6.1 funded by the European Agricultural Development Fund and the Republic of Cyprus. «Non Productive Investments»

Proposal Preparation and submission:
Moutoullas Communal Council

Writing/Editing:
Feidias Kountouris

Translation:
Chrysostomos Pericleous

Design:
Stelios Smyrillis

Photographs:
Yiannakis Mylonas

Typing:
Anthi Evagorou

Maps:
Department of Lands and Surveys, Cyprus 2015

Editor:
Moutoullas Communal Council

Printed by:
Konos Press Ltd

ΜΟΝΟΠΑΤΙ: ΤΑ ΛΟΥΤΡΑ ΤΗΣ ΡΗΓΑΙΝΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΧΛΙΟ	
Διαδρομή	1,5Km - Κυκλική
Χρόνος Διαδρομής	1 ώρα
Βαθμός Δυσκολίας	Εύκολο
Γενική Περιγραφή	Ανηφορικό-Κατηφορικό
Αφετηρία	Σημείο 2 στον χάρτη
Πιο κατάλληλη περίοδος	Μάρτιος - Νοέμβριος
Σημείο Προσοχής	Μικρός κίνδυνος γλιστρήματος
Πόσιμο Νερό στη διαδρομή	Ναι
THE NATURAL TRAIL: TA LOUTRA TIS RIGAINAS AND CHLIO	
Length	1,5Km - Circular
Duration	1 hour
Degree of Difficulty	Easy
General Description	uphill - Downhill
Start	Point 2 on the map
Most suitable period	March - November
Points to Watch	Minor risk of slipping
Drinking water en route	Yes

Οδηγίες στους Επισκέπτες Instructions to visitors

ΕΛΛ. Το μονοπάτι μελέτης της Φύσης «Τα Λουτρά της Ρήγαινας και το Χλιο» βρίσκεται έξω από το χωριό Μουτουλλάς (υψόμετρο 840 μ), στη Βόρεια Μαραθάσα σε απόσταση 70 χιλιομέτρων από τη Λευκωσία και 75 χιλιομέτρων από τη Λεμεσό.

Από τη Λευκωσία:

A. Φτάνοντας στον Μουτουλλά θα δείτε την πινακίδα που σας καλωσορίζει στο χωριό και στα 100 μ. αριστερά υπάρχει η πρώτη πινακίδα (**σημείο 1 στο χάρτη**) που σας πληροφορεί για το μονοπάτι. Από το σημείο 1 μπορείτε να προχωρήσετε με το αυτοκίνητο αριστερά, από τον δευτερεύοντα δρόμο περνώντας από τα σημεία 1, 6, 5, 4, 3. Στο σημείο 3 υπάρχει μικρός χώρος στάθμευσης όπου μπορείτε να αφήσετε το αυτοκίνητό σας και να περπατήσετε το μονοπάτι προχωρώντας από το 3, 5, 4, 3 ή από 3, 4, 5,3. Αν θέλετε μπορείτε να περπατήσετε την πορεία 1, 6, 5 περνώντας μέσα από το χωριό και τα περιβόλια (απόσταση 2 χλμ).

B. Από το σημείο 1 προχωράτε με το αυτοκίνητό σας από τον κύριο δρόμο μέχρι το σημείο 2 όπου σταθμεύετε και συνεχίζετε πεζοί προς το μονοπάτι (απόσταση 2-3: 300μ) Μπορείτε, αν θέλετε να σταθμεύσετε και στο σημείο 3.

Από Λεμεσό:

Μετά το χωριό Πεδουλάς προχωρείτε προς το χωριό Μουτουλλάς. Αφού δείτε την πινακίδα που σας καλωσορίζει προχωράτε ακόμη 400 μ και φτάνετε στο σημείο 2 όπου βρίσκεται πινακίδα του μονοπατιού. Αν θέλετε σταθμεύετε στο σημείο 2 ή προχωράτε μέχρι το σημείο 3. Τα λεωφορεία πρέπει οπωσδήποτε να σταθμεύσουν στο σημείο 2.

ENG. The nature trail “Ta Loutra tis Rigainas” (The Queen’s Baths) and Chlio” is a few hundred metres from Moutoullas village (height 840 metres) in North Marathasa, 70 km from Nicosia and 75 km from Limassol.

Going there from Nicosia:

A. On reaching Moutoullas, you’ll see the road sign welcoming you to the village and 100 metres ahead, on your left, you’ll see the first road sign (**point 1 on the map**) informing you of the Nature Trail. From point 1, you can drive ahead taking the side road on the left, through points 1,6,5,4,3. At point 3, there’s a small parking place where you may leave your car and take the trail walking through points 3,5,4,3 or through points 3,4,5,3. You may also walk along through points 1,6,5 passing through the village and the valley orchards (distance: 2 km).

B. From point 1, drive along the main road up to point 2 where you park your car and walk towards the trail (distance between points 2-3: 300m). You may also park at point 3.

Going there from Limassol:

Having left Pedoulas, you drive downhill towards Moutoullas. You drive some 400 m from the welcoming road sign and you reach point 2 where there is a road sign of the trail. You may park your car at point 2 or at point 3. Buses can only park at point 2.

Σκόπος της κατασκευής του μονοπατιού - The nature trail: Loutra tis Rigainas and Chlio

ΕΛΛ. Σκοπός της κατασκευής του μονοπατιού «Τα Λουτρά της Ρήγαινας και το Χλιο», στον Μουτουλλά, είναι να προβάλει τις φυσικές ομορφιές του χώρου και να αναδείξει θέματα από την ιστορία και την παράδοση του χωριού, μερικά από τα οποία έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και είναι μοναδικά για την Κύπρο.

«Λουτρά της Ρήγαινας»: Στα βορειοανατολικά του Μουτουλλά (2 – 3 Km) βρισκόταν ο Υστεροβυζαντινός – Μεσαιωνικός οικισμός Μάραθος. Τον Μάραθο επέλεξαν για τη θερινή διαμονή τους ο Ρήγας και οι άρχοντες του τόπου. Συνθιτισμένη ενασχόληση του Ρήγα και των αρχόντων κατά τη διαμονή τους στον Μάραθο ήταν το κυνήγι με τη βοήθεια σκυλιών και κυνηγετικών γερακιών (υπάρχει ακόμη στην περιοχή τοποθεσία με την ονομασία «Φαρκοβιά» (από το φαλκόνι = γεράκι.)

Η Ρήγαινα, με τις αρχόντισσες και τις γυναίκες της συνοδείας της μετέβαιναν σε ένα εξαιρετικής ομορφιάς μέρος, με θειούχα νερά, στον ποταμό της Μαραθάσας λίγο έξω από το Μουτουλλά, όπου έκαναν το μπάνιο τους. Στον χώρο υπάρχει μέχρι σήμερα βαθύλωμα σε σκληρό βράχο, όπου καθόταν η Ρήγαινα όταν έπαιρνε το μπάνιο της, το γνωστό μέχρι σήμερα «Μαιρισσίν». Όλοι οι κάτοικοι της περιοχής γνωρίζουν την παράδοση για τα «Λουτρά της Ρήγαινας» στον Μουτουλλά.

Το «Χλιο»: Η λέξη «χλιο» προέρχεται από τη φράση «Χλιο νερό» (=χλιαρό νερό), λόγω του ότι το θειούχο νερό που βγαίνει στο μέρος έχει μια σταθερή θερμοκρασία, ψηλότερη από το νερό του ποταμού.

Το «Χλιο» βρισκόταν λίγα μέτρα παρακάτω από τα «Λουτρά της Ρήγαινας». Στο μέρος αυτό μετέβαιναν οι γυναίκες του Μουτουλλά για να πλύνουν τα ρούχα τους. Το «Χλιο» μεταφέρθηκε τη δεκαετία του 1940 σε μέρος 150-200m παρακάτω, με καλύτερη πρόσβαση, όπου κατασκευάστηκε πλύστρα (χώρος πλυσίματος) από μπετόν. Μέχρι και τη δεκαετία του 1960 οι γυναίκες του Μουτουλλά έπλεναν τα ρούχα τους εκεί, με τα πόδια τους, κτυπώντας τα με τη φασούτα.

Η «Δίκη του Νερού»: Η περιοχή του μονοπατιού «Τα Λουτρά της Ρήγαινας και το Χλιο» συνδέεται με την περίφημη «Δίκη του

Νερού» μεταξύ Μαραθευτών – Λευκατών. Η Δίκη, με διάφορες φάσεις, διάρκεσε από το 1879 μέχρι το 1904, οπότε εκδόθηκε απόφαση από το Ανακτοσυμβούλιο στο Λονδίνο υπέρ των Μαραθευτών.

Στην περιοχή του μονοπατιού ήταν τα περισσότερα διαφιλονικούμενα σημεία με κυριότερο τη συμβολή του ποταμού Σέτραχου (Μαραθάσας) με τον παραπόταμό του Μάραθο. Στο μέρος αυτό έγιναν πολλά επεισόδια και καυγάδες.

Μονοπάτι του Κώστα Μόντη: Το μονοπάτι θα μπορούσε να ονομαστεί και «Μονοπάτι Κώστα Μόντη», αφού ο μεγάλος ποιητής το 1936, το περπάτησε και το περιέγραψε. Ιδιαίτερη εντύπωση του έκαναν τα περιβόλια, το καταπράσινο τοπίο, τα τρεχούμενα νερά και από τα φρουτόδεντρα οι τεράστιες αχλαδιές με τα ζουμερά δροσάπια.

Μερικά αποσπάσματα από τη σχετική ανταπόκριση του Κ. Μόντη στην εφημερίδα «Ελευθερία» (18-19 Αυγούστου 1936, σελ. 1). «... τα περιβόλια, τα περιβόλια τ' ατέλειωτα. Μεσ στις δροσιές τις άπειρες της φυτείας αυτής να λουστεις... κι αν νύμφες απαντήσεις στο διάβα σου στην πράσινη τη θάλασσα να κολυμπάνε, μην πλανεθείς και σταματήσεις... Θα περπατάς πλάι σ' ένα σιγαλοκύλητο, παιχνιδιάρικο ρυάκι και θα σου χαϊδεύουν ή θα σου μπατίζουν τα μάγουλα χιλιάδες και χιλιάδες πολλές τ' αχλάδια αραδιασμένα ή στενάχωρα συμπυκνωμένα στα κρεμασμένα κλαδιά.

Ένα όργιο, ένα μεθύσι πράσινου. Μεσ' από μια χαράδρα στριφτοκυλάει το ποταμάκι, ο Μάραθος, που φέρνει απ' τα ρέπια της Μολυβοσκεπάστης το θλιβερό τραγουδί του βιολιτζή : «νίξε, μάνα, το παιδί...»

... Κάποια μικρούλα ως δέκα χρόνων με ξεπλεκα μαλλιά πλένει τα πόδια της στο νερό – μια μικρογραφία νεράιδας...»

ENG. Once you have walked this Trail you never forget it. The unique beauty of landscape and vegetation makes you feel you are one with nature. To this, add history and tradition and you are carried away by fairy tales. The hints of history and tradition that follow, apart from broadening your knowledge, will stimulate your imagination...

Loutra tis Rigainas (Queen's Baths): Some two to three kilometres northeast of Moutoullas there had been once the post-Byzantine Middleage settlement of Marathos. Here, the Kings and the dignitaries of the country used to have their summer vaca-

tions. The men usually engaged in hunting in which they used hounds and falcons (a localion in the area still bears the name "Farkonia", traced from "falcon"). The Queen, along with the ladies escorting her and their maids, would find refuge at the sulphur springs in the Marathasa River that flowed in the ravine below the village of Moutoullas, where they had their bath in the sulphur spring water. There still survives there the Queen's bath tub, called "Mairissin" (pan). Traditions connected with the Queen's Baths are still alive among the people of the village.

Chlio The word "chlio" comes from the phrase "chlio water" (Lukewarm water) because the sulphurous water has an invariable temperature higher than the water of the river. Chlio was a bit lower down from the Queen's Baths along the river. At this place women of Moutoullas used to do their washing. In the 1940s Chlio was moved some 150-200 metres further down the river, at a place with easier access, where a concrete slub was built for the purpose. Even in the 1960s women of Moutoullas washed their clothes at Chlio laying them on the slub and hitting them with a flat wooden "faouta".

The "Water Lawsuit": The locality of the Queen's Baths and Chlio has been historically connected with the famous Water Lawsuit between the Marathasa villages on the one hand and the community of Lefka on the other. The Lawsuit, having to do with claims for irrigation water, had been protracted from 1879 till 1905 when the Royal Council in London gave verdict in favour of Marathasa. Most disputed points along the river-flow were adjacent to the Queen's Baths and Chlio localities the most important being the merging point of Setrahos (Marathasa river) with its contributory Marathos. Lots of quarrels and even fights took place there.

Costas Montis' Trail: The Trail might quite aptly bear the name of Costas Montis since the renowned poet, having walked it repeatedly, was one of the first to portray it in 1936. What greatly impressed him were the rich vegetation, the fruit orchards, and particularly the huge pear-trees and their juicy pears. Here

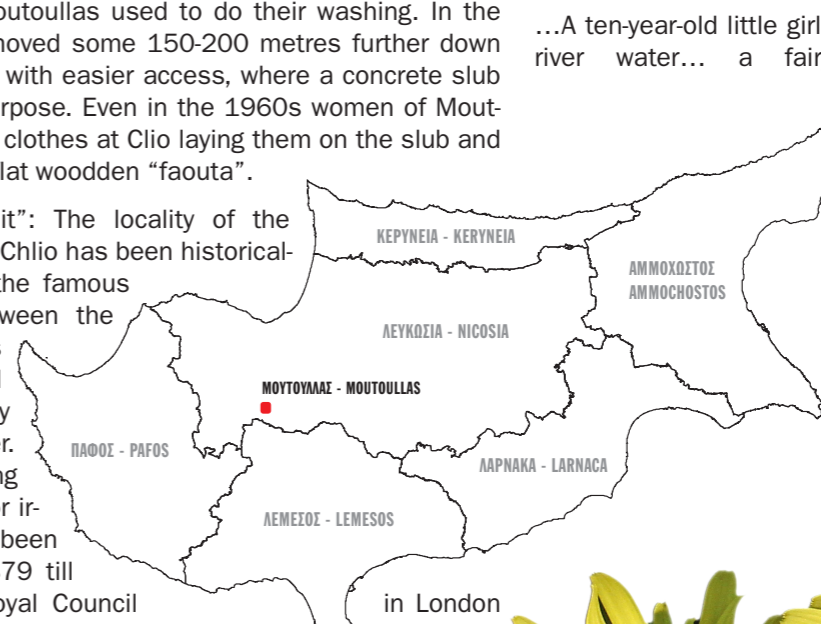
below are some quotations from the Poet's reportage in daily "Eleftheria", 18-19 August 1936, page 1)

"...the orchards, the endless orchards. In the infinite dew of the green, drench yourself... and if you come across nymphs swimming in the green sea, beware, don't be led astray by them..."

"You'll be walking along a slow-moving streamlet while thousands and thousands of pears, hanging in clusters from pear-tree braches, will be caressing or hitting your cheeks.

An orgy, a feast of drunken green. Down the winding deep ravine there flows Marathos, the stream that brings from the ruins of "Molyboskepasti" the sad song of the violinist: "Do drown your child mother..."

...A ten-year-old little girl is washing her legs in the river water... a fairy tale version..."

Vanessa cardui_Πεταλούδα_Painted lady butterfly
Φωτογραφία Ηρόδοτος Κακούρης.

Το Λουτρό της Ρήγαινας The Queen's Bath

ΕΛΛ. «... Είμαστε στην ξακουστή τοποθεσία του «Κληρουδικιού». Το Λουτρό της Ρήγαινας είναι ακόμη αρκετά μακριά. Ακολουθούμε τα κλωθογυρίσματα του ποταμού των Εφτά Βρύσων.

... Να, το μέρος στενεύει πολύ, οι βράχοι θεόρατοι κρέμονται από πάνω, οι λατζιές απλώνουν τα ασημόφυλλά τους, για να σκιάζουν το ποιητικώτατο καταφύγιο της Βασιλοπούλας, η δάφνη το στολίζει, οι σφονταμιές προσφέρουν την πράσινη συμβολή τους και πάνω σε όλα απλώνονται γοητευτικά, εξαίσια, θείοι οι συμβολικοί υποβλητικοί πλόκαμοι του κισσού.

Ε, εδώ, στο ψυχολογικώτατα διαλεγμένο αυτό κρησφύγετο είναι της ωραίας και ρομαντικής Ρήγαινας το Λουτρό και να στον δεξιό βράχο, χαμηλά, βλέπετε το περίφημο «Μαιρισσίν» που διάλεξε για μπανιέρα της η βασίλισσα του θρύλου. Από δύο τρυπίτσες βγαίνει το νερό, θειούχο κι αυτό, ως ότου να γεμίσει η μικρή βαθουλή λεκάνη πούναι φυσικά σχηματισμένη, για να κάθετα η Ρήγαινα και να λούζεται με το αναγεννητικό νερό, που δυναμώνει την ομορφιά της, ενώ έχει, φαντάζεσαι, τα πόδια της κάτω στον ποταμό.

Οι βράχοι οι άψυχοι που το περιβάλλουν συγκινούνται και αυτοί από την παρουσία της αφρόπλαστης βασίλισσας που αφήνει να λάμπει μπροστά τους μ' όλη της την υπέροχη ακτινοβολία το κάλλος της Ρήγαινας και τα δάκρυά των σαν σταλαχτίτες χύνονται κάτω και σμίγουν με το ξέθαμπο κι αυτό από ό,τι είδε, ρέμα του ποταμού, που τραγουδώντας ξεφανερώνει τον μεγάλο του ψυχικό κλονισμό.

Χωρίς άλλο γι' αυτό το λόγο οι βράχοι έμειναν... απολιθωμένοι στη θέση τους!»

Εφημερίδα «Νέος Κυπριακός Φύλαξ» Έρευνα της εφημερίδας 27 – 29 Αυγούστου 1936

ENG. “[...] We are at the famous location “Kliroudin”. The Queen's Bath is still far ahead. We follow the winding trail along the river of the Seven Springs.

Here, the path becomes terribly narrow with huge rocks hanging above while around dense bush, some in green, others in silver foliage, knit together by ivy tentacles, create a sublime refuge for the Princess.

So, here is the brilliantly chosen refuge of the pretty romantic Queen, her Bath, and, lower down, carved on the rock on the right hand side, you can see the famous “Mairissin” (Pan), the legendary Queen's bath tub. The sulphur springs, pouring out from two small holes in the rock, fill the bath tub, and the Queen has her bath in the revitalizing water which makes her beauty shine more than ever...

Even the inanimate rocks hanging above, moved at the presence of the Queen who lets her charms unfold and her beauty shine before them, leave their tears fall like stalaktites in the glimmering light revealing their pain on being fossilized in that position, incapable of reaching her.

Σκαλιφούρτα - Oenanthe cyprica-Cyprus wheatear. Φωτογραφία: Χάρης Νικολάου

Το Χλιο - The Chlio

ΕΛΛ. «Σαν ν' ακούονται κάτι αόριστοι κρότοι, κρυφομιλήματα, κάποιοι τέλος πάντων θόρυβοι ζωής;

Τι νάναι; Κάμνεις στη στιγμή διάφορες υποθέσεις, μήπως νάναι οι ακόλουθες της Ρήγαινας, που φυλάττουν μπροστά στο Λουτρόν της Ρήγαινας, σαν τις ακόλουθες της Ναυσικάς; ή χαρούμενες Νύμφες και Αμαδρυάδες, που τρέχουν τρελλούτσικα κι ερωτιάρικα εδώ κι εκεί;...

Να που βλέπεις την εξήγηση των κρότων που άκουσες. Είναι εδώ η πηγή του θειούχου νερού και πάνω σε ομηρικούς ΠΛΥΝΟΥΣ με τες φαούτες στα χέρια χτυπούν γερά τα ρούχα που πλένουν 8 – 10 Μουτουλλιωτούδες, ενώ κρυφομιλούν και κρυφογελούν με τον συμπαθητικό τόνο της αθάνας χωριατοπούλας, πατούν ύστερα με τα πόδια δυνατά πάνω στο βράχο τα ρούχα και η δουλειά συνεχίζεται...»

Εφημερίδα «Νέος Κυπριακός Φύλαξ» Έρευνα της εφημερίδας 27 - 29 Αυγούστου 1936

ENG. «Those dim sounds that reach your ears, indefinite voices, are they words of living creatures?

And you are carried away by images reminiscent of the past. Images of young fairies, the Queen's maids, keeping guard at her Bath, just like Nausi-

caa's maids... images of joyful nymphs and oak wood fairies running about crazily, filling the air with erotic love...

On coming nearer, you explain the sounds you've just heard. It's Moutoulliotoudes, girls from Moutoullas, at the sulphur springs, washing their clothes on the Homeric “plynoi”, (river slabs) hitting them with flat wooden “phaoutes”, while shyly talking and laughing in the manner of innocent village girls...»

Newspaper “Neos Phylax” Reportage 27-29 August 1936

Χαμαιλέοντας - Chamaeleo chamaeleo_chameleon. Φωτογραφία: Χάρης Νικολάου

Γέφυρα των ερωτευμένων The bridge of those in love

ΕΛΛ. Το μέρος αυτό το επισκέφθηκε το 1936 ο μεγάλος ποιητής της Κύπρου Κώστας Μόντης και έγραψε, μεταξύ άλλων, «... Από τ' αντικρινό κλαρί της δάφνης ένα γαρδέλι ερωτευμένο τραγουδάει τον πόνο της αγάπης του...» Εφημερίδα «Ελευθερία» 18 Αυγούστου 1936, σελ. 1.

Για τους ερωτευμένους: Εδώ είναι ένα καλό σημείο να δώσετε υπόσχεση αιώνιας αγάπης. Φιληθείτε γλυκά χείλη με χείλη, κλειδώστε την αγάπη σας και εξαφανίστε το κλειδί.

ENG. This place was visited in 1936 by the renowned Cypriot poet Costas Montis, who wrote inter alia: "From a laurel branch across, a bird's lovesong telling the pain of love..." Daily "eleftheria" 18 August 1936 (page 1)

For those in love: Here's an apt place to promise each other eternal love. Kiss each other sweetly, lock your love, and spirit the key away

Φωτογραφία: Γιώργος Κωνσταντίνου

Astragalus lusitanicus, Πιφάνης

Capparis spinosa, Καππάριν

Cistus creticus, Ξισταρκά

Crataegus azarolus, Μοσφιλιά

Cyclamen cypricum, Κυκλάμινο κυπριακό.

Laurus nobilis, Δάφνη

Myrtus communis, Μερσινιά

Ptilostemon chamaepeuce subsp. cyprus, Αρκολασμαρίν

Quercus alnifolia, Λατζιά

Φωτογραφίες: Τάκης Παπαχριστοφόρου

seven-spotted ladybug_ Παπαρούνα_ *Coccinella septempunctata*
Φωτογραφία: Ηρόδοτος Κακούρης